

Grauwe Kiekendieven *Circus pygargus* in Nederland in 1996

Ben Koks & Erik Visser

De Grauwe Kiekendief *Circus pygargus* is in Nederland zó zeldzaam geworden dat een landelijk beeld kan worden geschetst van zijn voorkomen. In dit artikel worden de resultaten van 1996 gepresenteerd. De jaren 1994 en 1995 werden al eerder in De Takkeling besproken (Koks 1995).

Voorgeschiedenis

Het heeft weinig gescheeld of de Grauwe Kiekendief kon reeds in het begin van de jaren negentig met een zwart randje in de vogelboeken worden bijgeschreven. De teloorgang als Nederlandse broedvogel is uitvoerig gedocumenteerd door Zijlstra & Hustings (1992) en Bijlsma (1993). Ook in de ons omliggende landen heeft de Grauwe Kiek het tot de nationale Rode lijsten geschopt. De soort is daarmee één van de weinige roofvogelsoorten die het op Europese schaal slecht blijven doen (Tucker & Heath 1994, Clarke 1996).

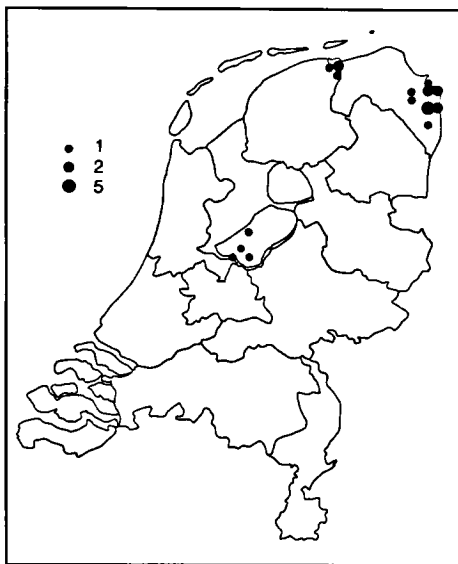
Binnen Nederland zijn de ontwikkelingen in het noorden des lands bij velen genoegzaam bekend. Mede als gevolg van het meerjarig laten braakleggen van gronden in grootschalige akkerbouwgebieden nam het aantal veldmuizen *Microtus arvalis* enorm toe. Hiervan profiteerde een groot aantal roofvogels (Koks & van 't Hoff 1991, Voslammer *et al.* 1993). De Grauwe Kiekendief kan als hét boegbeeld van deze hoopvolle ontwikkelingen worden gezien (Koks & van Scharenburg 1997).

Broedseizoen 1996

In het voorbije broedseizoen zijn in Nederland 23 broedparen vastgesteld. De verspreiding ervan beperkte zich tot slechts drie gebieden (Figuur 1). Zoals de laatste jaren gebruikelijk zat de bulk in NO-Groningen. Verspreid over een groot gebied werden hier vijftien paren gevonden. In het Friese deel van de Lauwersmeer vonden onderzoekers van de Rijksuniversiteit Groningen vier paren. In Flevoland zijn eveneens vier broedparen vastgesteld.

In de Krammer Volkerak zijn in zowel 1994 als 1995 Grauwe Kiekendieven vastgesteld (Baselier & Donkers 1996). In 1996 zijn in dit deel van Noord-Brabant geen broedverdachte Grauwe Kiekendieven gezien (Kees Baselier, pers. med.) en ook in het aangrenzende Zeeuwse landschap werden geen waarnemingen gedaan (Henk Castelijns pers. med.).

Figuur 1. Verspreiding (per 5x5 km) van de Grauwe Kiekendief als broedvogel in Nederland in 1996. *Distribution (per 5x5 km) of the Montagu's Harrier in The Netherlands in 1996.*

Lauwersmeer

Samen met de Flevopolder was het Lauwersmeer gedurende het einde van de jaren tachtig het enige gebied in Nederland waar jaarlijks Grauwe Kiekendieven tot broeden kwamen. Ook in 1996 kan dit belangrijke wetland als een bolwerk voor de Grauwe Kiekendief worden aangemerkt. In 1996 zijn weer alle soorten kiekendieven door onderzoekers van de RUG in dit complexe natuurgebied geïnventariseerd. Door de onoverzichtelijkheid van het gebied is het niet uitgesloten dat hier een broedpaar is gemist. De gevonden broedparen

zijn alle gevonden in een vegetatie van ijl riet. Het broedsucces was uitermate goed. Bij de vier gevonden nesten zijn minimaal negen jongen uitgevlogen (3 mannetjes, 3 vrouwtjes en 4 met onbekend geslacht). In mei is op een vijfde locatie balts waargenomen. Er is echter niets bekend over dit paar.

NO-Groningen

In 1996 is veel tijd besteed aan het opsporen van territoria en nesten van Grauwe Kiekendieven teneinde uitmaaien te voorkomen. Daarnaast is extra aandacht besteed aan het verzamelen van prooiresten. Voor de methodiek wordt verwezen naar Koks *et al.* (1994) en Bijlsma (1997).

In 1996 werden in NO-Groningen 15 territoria gevonden. Dit zijn er minder dan in 1994 en 1995 toen er respectievelijk 25 en 20 werden gevonden (Koks 1995).

1996 was in meerdere opzichten een merkwaardig seizoen. In de eerste plaats kwamen de vogels c. twee weken later terug uit de Afrikaanse overwinteringsgebieden dan in de voorafgaande jaren. Ook in Noord-Frankrijk en Denemarken bleek dit het geval te zijn (Diederik Vandevennet en Lars Malthe Rasmussen, pers. med.). Wat ook opviel was dat er in 1996 minder mannetjes dan vrouwtjes werden gezien. Dit mannentekort is er waarschijnlijk de oorzaak van dat we in 1996 drie bigame mannetjes in de populatie aantreffen.

Het muizenaanbod leek in het vroege voorjaar aanvankelijk goed te zijn. Reeds in

februari werden in Groningen Ransuilen *Asio otus* op eieren gevonden en er waren veel Torenvalken *Falco tinnunculus* met vroege 6-legsels. In de laatste dagen van april en begin mei werd echter duidelijk dat het verwachte goede muizenjaar uitbleef. Naar ons idee is de stand van de veldmuis in deze periode ingestort. Toen eindelijk de Grauwe Kieken arriveerden, was er nog maar weinig te halen aan muizen. De schaarse aan meerjarig braakgelegde landbouwpercelen in combinatie met een slecht (veld)muizenjaar zijn vermoedelijk verantwoordelijk voor een verdere inkrimping van de bolwerken bij Oudeschans-Blijham en de Dollardpolders. Voor het eerst ontbrak de schommelende grijze V op een aantal vaste broedplaatsen.

Van elf paar weten we met zekerheid het gewas waarin een broedpoging werd ondernomen. Wintertarwe (4), luzerne (5) en graszaad (2) werden door de broedparen als broedplaats uitgekozen. Uiteindelijk zijn er maar bij vier nesten elf jongen (8 mannetjes, 3 vrouwtjes) met succes uitgevlogen (Bijlage 1). Alle succesvolle paren werden gevonden in omgeving van Oudeschans en Blijham. Daarnaast zijn we er vrij zeker van dat er succesvolle paren in de omgeving van Alteveer en Nieuwolda Oost hebben gezeten. Ondanks vele dagen veldwerk en langdurig posten zijn de nesten van de deze vogels niet gevonden. Wel zijn er bij de laatste locatie resten van nestjongen gevonden bij een vossenhol. Het is echter niet duidelijk of het om nestjongen van een Bruine Kiek of een Grauwe Kiek ging (Frits Bontkes Gosselaar, pers. med.).

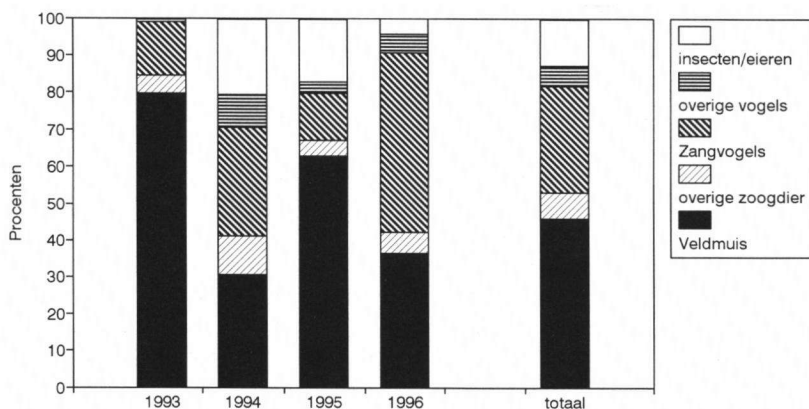
Met name in de Dollardpolders was de reproductie buitengewoon slecht. Eind mei-begin juni werd hier door diverse paren gebaltst, maar er vloog niet één nestjong uit. Van zeker twee vrouwtjes is vastgesteld dat ze zwanger rondvlogen ('hangbuik'). Alle andere vogels verdedigden wekenlang territoria, maar verdwenen van de ene op de andere dag. In dit gebied werd één geval van bigamie vastgesteld waarbij het geringde mannetje een volwassen vrouwtje (met gele ogen) en een jong vrouwtje (met bruine ogen) had. Tussen beide (ongeringde) vrouwtjes werd in juni een fel gevecht waargenomen. Dit hadden we niet eerder bij de Groningse Grauwe Kieken gezien.

De jongenproductie kwam geheel op rekening van de broedparen in de as Oudeschans-Blijham (Bijlage 1). Hier werden ook twee bigame mannetjes gevonden; slechts één vrouwtje was in die gevallen succesvol.

In Groningen zijn in de periode 1992-95 tot op heden 652 prooien verzameld. In deze periode was de veldmuis van alle op soort gedetermineerde prooien met 56% de belangrijkste prooi. In 1996 bedroeg het aantal veldmuizen in de door ons gevonden prooien 25% (Bijlage 2). Dit percentage is lager dan het gemiddelde over de jaren 1992-95 (Figuur 2). Een kleine 40% van de prooien bestond uit zangvogels. Graspiepers waren wederom de belangrijkste vogelprooi. Ook Spreeuw, Veldleeuwerik en Gele Kwikstaart prijkten frequent op de menulijst. Opvallend waren de Kwartels die we bij twee verschillende nesten vonden. Bij één van de deze nesten werd ook een intact ei van deze gangbare akkervogel gevonden. Nieuwe soorten waren Bonte Strandloper, Holenduif en Vink. De Bonte Strandloper werd als plukrest gevonden van een paar waarvan het mannetje veelvuldig op de Dollardkwelder werd gezien.

Uit de door ons uitgevoerde muizencensus (zie Koks & van Scharenburg 1997 voor

verdere details) blijkt dat het gemiddelde aantal veldmuizen in de as Oudeschans-Blijham hoger was dan in de Dollardpolders.

Figuur 2. Prooien van Grauwe Kiekendieven in Groningen in 1993-96. *Prey of Montagu's Harriers in Groningen in 1993-96. Categories from top to bottom resp. insects/eggs, other birds, passerines, other mammals and common voles.*

Flevopolders

In het afgelopen broedseizoen werden in Zuidelijk Flevoland minimaal vier paren vastgesteld. Gezien de grootte van het gebied en het gegeven dat broedparen in het centrale deel van de polder gemakkelijk over het hoofd kunnen worden gezien, is het niet uitgesloten dat juist hier broedparen zijn gemist. Van twee paren weten we meer. Door tussenkomst van Allan Liosi zijn twee nesten in luzerne vóór de maaidatum gevonden. In één geval liet het vrouwtje het nest met twee eieren in de steek na het maaien van het gewas. In het andere geval wist het vrouwtje de vijf eieren met succes te bebroeden. In dit nest zijn vier nestjongen geringd, waarvan er uiteindelijk 2-3 zijn uitgevlogen. Het kleinste jong werd dood gevonden en was waarschijnlijk gepredeerd. Het derde paar in Flevoland werd door Ruud van Beusekom vastgesteld in jonge bosaanplant. Dit terreintype is altijd een belangrijk broedbiotoop geweest in de polders (Zijlstra & Hustings 1992), in tegenstelling tot Groningen (nimmer vastgesteld). Het is niet bekend of dit paar succesvol jongen heeft grootgebracht. Het vierde geval voldoet wel aan de criteria (voor het honoreren van een territorium), maar we weten er weinig meer van dan dat er baltsende vogels zijn gezien boven een perceel wintertarwe. Prooiresten zijn niet systematisch verzameld. Op het succesvolle nest is tijdens het ringen een verse veldmuis aangetroffen.

Foto 1-4. Reddingsactie Grauwe Kiekendief, Oostelijk Flevoland, 1996 (Allan Liosi). *Sequence of harvesting alfalfa in relation to saving an active nest of Montagu's Harriers in summer 1996 in Oostelijk Flevoland.*

1. Luzerneveld, vlak voor tweede keer maaien op 16 juli. Let op met vlaggetjes afgezette blok, dat bij eerste maaibeurt was uitgespaard.
2. Dorser bezig met maaien luzerne op 16 juli; extra strook rond uitgespaarde blok wordt ongemaaid gelaten.

3. Vier jongen op nest in gespaarde blok luzerne, 17 juli.

4. Uitgespaarde nestblok (zie vlaggetjes) omgeven door opnieuw opschietende luzerne, 26 juli.

Discussie en perspectief

In 1996 deden minimaal 23 vrouwtjes broedpogingen; deze brachten minimaal 23 jongen tot uitvliegen (Bijlage 1). NO-Groningen bleef met 15 'paar' een belangrijk gebied, maar de reproductie was hier slecht. Het aantal uitgevlogen jongen in de Lauwersmeer en Zuidelijk Flevoland was relatief beter, mede als gevolg van het betere (veld)muizenaanbod in beide gebieden (Bijlage 2). Het landelijke legbegin lag in 1996 gemiddeld op 27 mei (SD=10.0, spreiding 8 mei - 12 juni, N=7). De gemiddelde legselgrootte was 3.28 (2x 2, 2x 3, 2x 4 en 1x 5 eieren, SD=1.03) en het gemiddelde aantal uitgevlogen jongen was 2.56 (1x 1, 4x 2, 2x 3 en 2x 4 jongen, SD=0.96). De geslachtsverhouding kon binnen zes nesten voor alle jongen worden vastgesteld tijdens het ringen: 12 mannetjes en 6 vrouwtjes. Bij een zevende nest, in de Lauwersmeer, ging het om minimaal 1 mannetje en 2 vrouwtjes; een vierde jong was nog te klein om gesekst te worden.

Van het grootste deel van de nesten is bekend waarin dit werd gebouwd: luzerne (7x), wintertarwe (4x), graszaad (2x) en ruigtevegetatie (5x). Helaas zijn er geen voedselgegevens verzameld buiten NO-Groningen. In dit gebied werden 196 prooien verzameld. Ook in 1996 was de veldmuis de talrijkste prooi. Nieuwe prooi-soorten waren Kwartel, Bonte Strandloper, Holenduif, Kleine Karekiet/Bosrietzanger, Tuinfluiter en Vink (Bijlage 2).

In zowel Flevoland als NO-Groningen was er weer sprake van een innige samenwerking met akkerbouwers en personeel van de beide drogerijen. Staatsbosbeheer heeft in de Lauwersmeer een grote verantwoordelijkheid als het gaat om kiekendieven. De Grauwe Kiekendief is feitelijk de enige Rode Lijst-soort die hier een slok op de landelijke borrel uitmaakt. Voor de toekomst is het in dit gebied cruciaal dat de grote grazers niet overal kunnen komen en dat er gelijktijdig optimaal (veld)muizenbiotoop wordt gecreëerd. De toekomst van Grauwe Kiekendieven in NO-Groningen is moeilijk in te schatten, maar zeker niet hopeloos. Ondanks de geleidelijke verdwijning van de meerjarige braaklegging en het slechte (veld)muizenjaar wisten een aantal broedparen toch jongen groot te brengen. Het grootste probleem is dat het authentieke karakter van de Groningse akkerbouwgebieden verloren dreigt te gaan door een ongebreidelde toestroom van intensieve veehouderij. Juist het open akkerlandschap is een voorwaarde voor het behoud van een kansrijke populatie Grauwe Kiekendieven. Het vergt een omslag in denken van zowel natuurbeschermers en agrariërs om natuurwaarden in de zgn. Witte Gebieden een plaats te geven. De grootste omslag zal echter in de verstarde breinen van beleidsmakers moeten plaatsvinden. Zonder een ander beleid zal de Grauwe Kiekendief als Nederlandse broedvogel kunnen worden afgeschreven (Koks & van Scharenburg 1997). Daar kan de enorme inspanning (zie fotoserie) rond actieve nestbescherming niets aan verhelpen.

Dank

In Groningen hebben met name Peter de Boer en Hans Hut zich ingezet tijdens het veldwerk. In de Flevopolders hebben niet alleen Kerkuilen baat bij de goede contacten die Allan Liosi met boeren heeft. Dankzij Allan werden twee nesten in luzerne voor het uitmaaien behoed (zie fotoserie). Ruud van Beusekom vond het broedgeval in de bosaanplant en verstreekte hierover de nodige informatie. Cor Dijkstra en zijn studenten (RUG) leverden de gegevens uit het Lauwersmeergebied. Rob Bijlsma, Willem van Manen en Kees Roselaar determineerden een deel van de lastige prooi-resten. Maria Quist (WRN) en Hans Peeters (Vogelbescherming Nederland) waren belangrijke aanspreekpunten binnen beide organisaties. Carl van der Rakt en Gerrit van Ommering zorgden ervoor dat het Ministerie van LNV garant stond voor de aanschaf van beschermingsmateriaal. De provincie Groningen en Vogelbescherming Nederland subsidieerden wederom ons project. Ten slotte worden alle agrariërs van harte bedankt voor hun bereidwillige medewerking. Mensen, allemaal bedankt!

Summary: Montagu's Harriers *Circus pygargus* breeding in The Netherlands in 1996

In 1996, Montagu's Harriers arrived two weeks later than usual on the breeding sites in The Netherlands. Altogether, the Dutch population comprised of 23 territories, i.e. 4 in De Lauwersmeer, 15 in Groningen (including 3 bigamous males) and 4 in Flevoland (Fig. 1). Mean onset of laying was 30 May (SD=16.1, range = 8-29 May, N=6). Clutch size of completed clutches averaged 3.28 eggs (2x 2, 2x 3, 2x 4 and 1x 5 eggs). Mean number of fledglings averaged 2.56 (1x 1, 4x 2, 2x 3 and 2x 4 young). The sex of all nestlings could be established in six nests: 12 males and 6 females. Another nest contained a male and two females; a fourth nestling was too small to be sexed.

Nests were built in alfalfa (7x), winter wheat (4x), grass sown for seed production (2x) and herbage (5x). This habitat choice necessitated an intensive cooperation between farmers, harvesters, conservationists, birdwatchers and governmental agencies to ensure safe fledging (see Photos).

At and near nests in the province of Groningen, 196 prey remains were found and identified (Appendix 2). Common voles *Microtus arvalis* still constituted the main prey (as in earlier years, see Fig. 2), despite a vole crash in spring. Passerines are also important prey species, especially Skylarks *Alauda arvensis*, Meadow Pipits *Anthus pratensis*, Yellow Wagtails *Motacilla flava* and Starlings *Sturnus vulgaris*.

Literatuur

- Baselier K. & Donkers H. 1996. Broedgevallen van Bruine Kiekendief *Circus auruginosus* en Grauwe Kiekendief *C. pygargus* in westelijk Noord-Brabant in 1994 en 1995. De Takkeling 4(1): 75-78.
- Bijlsma R.G. 1993. Ecologische Atlas van de Nederlandse Roofvogels. Schuyt & Co., Haarlem.
- Bijlsma R.G. 1997. Handleiding veldonderzoek Roofvogels. KNNV Uitgeverij, Utrecht.
- Clarke R. 1996. Montagu's Harrier. Arlequin Press, Chelmsford.
- Koks B. 1995. Grauwe Kiekendieven *Circus pygargus* in Nederland in 1994 en 1995. De Takkeling 3(3): 32-42.
- Koks B. & van 't Hoff J. 1991. Steppeachtige taferelen langs de Dollard. De Grauwe Gors 19(3): 21-31.
- Koks, B., Jonker M. & Visser E. 1994. Prooi-keuze Grauwe Kiekendief in Oost-Groningen in 1994. De Grauwe Gors 22: 96-102.
- Koks B. & van Scharenburg K. 1997. De meerjarige braak, een gemist kans? De meerjarige braaklegging, de rol van de veldmuis en het belang voor vogels en de Grauwe Kiekendief in het bijzonder.

De Levende Natuur *in prep.*

Tucker G.M. & Heath M.F. (eds). 1994. Birds in Europe: their conservation status. Birdlife International, Cambridge.

Zijlstra M. & Hustings F. 1992. Teloorgang van de Grauwe Kiekendief *Circus pygargus* in Nederland. *Limosa* 65: 7-18.

Voslamber B., Koks B., van 't Hoff J., Dulos A., van der Beld I. 1993. Roofvogels in de Dollardpolders: aantallen en effecten van bouwlandbeheer. *De Grauwe Gors* 21: 63-66.

Adressen:

Ben Koks, *Bekemaheerd 129, 9737 PS Groningen (050 - 5412646)*

Erik Visser, *Belgiëlaan 54, 9501 TD Stadskanaal (0599 - 617875)*

Bijlage 1. Overzicht van gevonden nesten van de Grauwe Kiekendief in Nederland in 1996. Geslachtsverhouding: m = mannetje, v = vrouwtje, ? = onbekend. *Overview of nests of Montagu's Harrier found in The Netherlands in 1996. Sexratio: m = male, v = female, ? = unknown.*

Plaats <i>Site</i>	Legbegin <i>Onset of laying</i>	Eieren <i>Eggs</i>	Uitgevlogen <i>Fledged</i>	Geslachtsverhouding <i>Sexratio</i>
Lauwersmeer				
I	8 mei	+	3	2m, 1v
II	?	2	2	
III	?	3	+	
IV	15 mei	+	4	1m, 2v, 1?
Groningen				
V	29 mei	4	2	2m, 0v
VI	29 mei	+	4	3m, 1v
VII	12 juni	2	2	1m, 1v
VIII	25 juni	3	3	2m, 1v
IX	?	4	0	
Zuidelijk Flevoland				
X	28 mei	5	2	2m, 2v*
XI	?	2	0	

* geslachtsverhouding tijdens ringen, minimaal 2 (mogelijk 3) jongen hier uitgevlogen. *Sexratio during ringing, only 2 young (3?) fledged.*

** mogelijk niet compleet. *Probably not completed*

Bijlage 2. Prooijlijst van Grauwe Kiekendief in NO-Groningen in 1996. *Prey list of Montagu's Harriers in NE-Groningen in summer 1996.*

Leeftijd prooi <i>Age prey</i>	Ad <i>Ad</i>	Juv <i>Juv</i>	? <i>?</i>	Totaal <i>Total</i>
Kwartel <i>Coturnix coturnix</i>	1	1	-	2
Fazant <i>Phasianus colchicus</i>	-	3	-	3
Bonte Strandloper <i>Calidris alpina</i>	1	-	-	1
Steltloper sp. <i>Limicolae sp.</i>	-	-	1	1
Holenduif <i>Columba oenas</i>	1	-	-	1
Duif sp. <i>Columba sp.</i>	-	-	1	1
Veldleeuwerik <i>Alauda arvensis</i>	6	4	1	11
Graspieper <i>Anthus pratensis</i>	5	19	1	25
Gele Kwikstaart <i>Motacilla flava</i>	5	3	3	11
Witte Kwikstaart <i>M. alba</i>	2	-	-	2
Kl.Karekiet/Bosriet <i>A. scirpaceus/palustris</i>	-	-	1	1
Tuinfluiter <i>Sylvia borin</i>	-	1	-	1
Spreeuw <i>Sturnus vulgaris</i>	4	7	-	11
Huisemus <i>Passer domesticus</i>	3	-	1	4
Vink <i>Fringilla coelebs</i>	1	-	-	1
Kneu <i>Carduelis cannabina</i>	4	-	-	4
Rietgors <i>Emberiza schoeniclus</i>	1	1	-	2
Zangvogel sp. <i>Passeriformes</i>	-	1	5	6
Vogel sp. <i>Aves</i>	-	-	1	1
Eieren Eggs				
Kwartel <i>Coturnix coturnix</i>	-	-	1	1
Fazant <i>Phasianus colchicus</i>	-	-	1	1
? (wit/white)	-	-	2	2
Mol <i>Talpa europaea</i>	2	-	-	2
Veldmuis <i>Microtus arvalis</i>	14	7	31	52
Muis sp. <i>Voles/Mice</i>	-	-	48	48
Haas <i>Lepus europaeus</i>	-	3	-	3
Konijn <i>Oryctolagus cuniculus</i>	-	3	-	3
Kever sp. <i>Beetle sp.</i>	-	-	3	3
Totaal <i>Total</i>	50	53	101	204